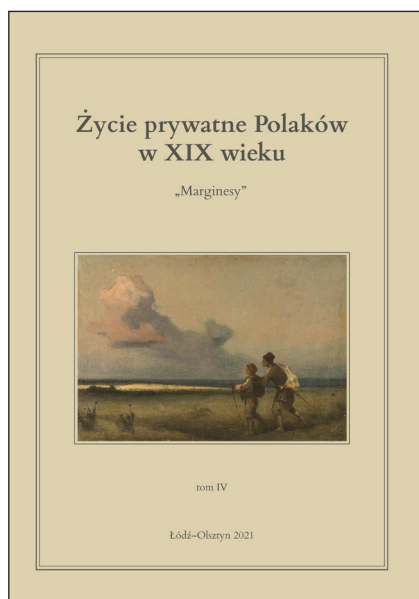

**ŻYCIE PRYWATNE POLAKÓW W XIX WIEKU,
T. IV, „MARGINESY”, RED. [ED.] J. KITA,
M. KORYBUT-MARCINIAK, WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU ŁÓDZKIEGO [LODZ UNIVERSITY
PRESS], ŁÓDŹ–OLSZTYN 2021, SS. [PP.] 277**

W ramach serii wydawniczej *Życie prywatne Polaków w XIX wieku* ukazała się kolejna wieloautor-ska monografia, która jest zaległym czwartym tomem tego cyklu wydawniczego. W ramach serii wydano już dziewięć tomów poświęconych różnym odsłonom życia prywatnego. Niniejszy tom czwarty wyróżnia się jednak na tle poprzednich z tejże serii. Redaktorzy, Jarosław Kita i Maria Korybut-Marciniak, nadając monografii podtytuł „Marginesy”, pragnęli pochylić się, w przeciwieństwie do wcześniejszych tomów, poświęconych głównie tzw. warstwom wyższym (arystokracji, ziemiaństwu, inteligencji, oficerom), nad problematyką z zakresu życia prywatnego niższych warstw społecznych (ludność spoza kręgów ówczesnych elit zaborczego społeczeństwa). Obok takiego zakresu pojęcia „marginesy” redaktorzy i autorzy monografii zdecydowali się nadać mu jeszcze inne znaczenie, a mianowicie zdecydowali się podjąć problematykę dotychczas słabo reprezentowaną bądź nieobecną w historiografii polskiej¹.

¹ J. Kita, M. Korybut-Marciniak, *Życie prywatne Polaków w XIX w. „Marginesy” – wprowadzenie*, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 4, „Marginesy”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2021, s. 7–8.

Publikacja została podzielona na trzy bloki tematyczne zatytułowane: *Sceny, ludzie, zjawiska na marginesach; Choroba, pożar, śmierć* oraz *Tożsamość i kultura mniejszości*. Zamieszczono w nich trzynaście artykułów autorstwa badaczy reprezentujących różne polskie ośrodki naukowe i muzealne oraz jedno stowarzyszenie, a mianowicie: Częstochowę, Olsztyn, Łódź, Warszawę, Opinogórę oraz Raczkę. Całość została poprzedzona słowem wprowadzającym napisanym przez redaktorów, w którym wyjaśnili motyw przewodni tomu oraz zasygnalizowali treść tekstów, jakie w nim zamieszczono². Każdy artykuł został zaopatrzony w aparat naukowy, a więc przypisy i odrębną bibliografię.

Pierwszą część tomu rozpoczyna artykuł Tadeusza Srogosza pt. *Mit wzniosłości (sublimacji) a egzystencja żołnierzy polskich w latach 1806–1807*. Celem Autora było skonfrontowanie tytułowego mitu wzniosłości (sublimacji) epoki napoleońskiej, który po dzień dzisiejszy jest obecny w społeczeństwie polskim, z rzeczywistymi trudami wojennymi żołnierzy polskich walczących u boku Napoleona I. Tadeusz Srogosz wskazał na różne aspekty ich codzienności, m.in. problemy z kwaterunkiem, niedostatek odpowiedniej odzieży i obuwia, złe warunki higieniczne oraz niewystarczającą ilość i jakość pożywienia. Podkreślił, iż trudne warunki bytowe w połączeniu z okrucieństwem wynikającym z samej wojny wpływały zarówno na występowanie chorób, jak i na spadek morale żołnierzy.

Dariusz Złotkowski w *Ostatniej odsłonie prywatnego życia Polaków w XIX w. Testament jako źródło historyczne* podjął tematykę prywatności Polaków z punktu widzenia ich testamentów. Szczególny nacisk położył na ukazanie roli wykształcenia w procesie osiągnięcia określonej pozycji człowieka w hierarchii społecznej. W tym celu przytoczył kilkanaście testamentów z lat 1810–1862 sporządzonych przez osoby pochodzące z różnych grup społecznych i o różnym stopniu zamożności, zamieszkujące tereny Częstochowy i okolic. Autor zwrócił także uwagę na inne aspekty życia prywatnego ludzi, które zostały utrwalone w aktach ich ostatniej woli, jak np. stan majątkowy czy spory rodzinne. Należy stwierdzić, iż testament stanowi wartościowe źródło, z którego badacze zajmujący się życiem prywatnym Polaków w okresie zaborów niezbyt często korzystają³. Artykuł ten powinien stanowić asumpt do podjęcia dalszych badań w tej dziedzinie.

Kolejny artykuł, autorstwa Marii Korybut-Marciniak, nosi tytuł *Drogi do ubóstwa. Protokół parafialny opiekuna ubogich Teodora Herburta – źródło do portretu warstw spauperyzowanych w Wilnie w pierwszej połowie XIX w.* Autorka przyjrzała się przyczynom, które doprowadziły przedstawicieli najuboższej ludności Wilna z okresu pierwszej połowy XIX w. do znacznej pauperyzacji. W tym celu

² *Ibidem*, s. 7–13.

³ D. Złotkowski, *Ostatnia odsłona prywatnego życia Polaków w XIX w. Testament jako źródło historyczne*, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 4..., s. 35–36.

przeanalizowała protokół parafialny autorstwa jednego z opiekunów ubogich w Wileńskim Towarzystwie Dobroczynności, zawierający informacje o osobach, które wystąpiły o pomoc do powyższej organizacji. Pochodziły one z różnych grup społecznych, były przedstawicielami obu płci, w różnym wieku, o różnej sytuacji rodzinnej i stopniu ubóstwa. Łączyła je jednak dobra opinia wśród społeczeństwa i przyczyny niezależne od nich, które doprowadziły ich na margines. Autorka pragnęła także przywrócić tożsamość konkretnym najuboższym mieszkańcom Wilna, najczęściej utrwalonym jedynie w postaci statystyk ukazujących liczbę osób korzystających z pomocy.

Jolanta Kowalik w artykule „*Prywatne sprawy*” urzędników w guberni grodzieńskiej za panowania Mikołaja I w świetle materiałów archiwalnych Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Grodnie ukazała życie urzędników-Polaków poprzez pryzmat trudności, z jakimi musieli się mierzyć na co dzień z racji wybranej przez nich drogi zawodowej w tytułowej guberni będącej częścią Imperium Rosyjskiego. Autorka podkreśliła ważny aspekt, jakim było ograniczanie dostępu dla Polaków wyznania rzymskokatolickiego do służby w carskiej administracji w latach rządów cara Mikołaja I. Następnie przytoczyła przykłady problemów, z którymi borykali się urzędnicy, takie jak niska płaca, choroby wynikające z wykonywania zawodu, które utrudniały, a niekiedy uniemożliwiały dalszą aktywność zarobkową czy też umożliwiały zwolnienie urzędnika pod pretekstem niewłaściwego wykonywania obowiązków. Ponadto urzędnik, chcąc polepszyć swoją sytuację życiową, musiał walczyć o awans, który ostatecznie nie zwiększał znacznie jego majątku.

Część pierwszą zamyka artykuł Adrianny Czekalskiej pt. *Mroczne życie prywatne łódzkich kobiet – przyczynek do problemu „fabrykantek aniołków” w świetle „Gońca Łódzkiego”*. Autorka poruszyła problematykę jednej z patologii społecznych wielkoprzemysłowej Łodzi przełomu XIX i XX w., a mianowicie dzieciobójstwa. Na podstawie określonej bazy źródłowej, jaką stanowi „Goniec Łódzki” (1898–1906), ukazała działalność tzw. „fabrykantek aniołków” – kobiet, które trudniły się procederem mordowania dzieci, zazwyczaj noworodków. Przytoczenie sylwetek kilku z nich posłużyło do zaprezentowania zarówno sposobów pozyskiwania „klientek”, przebiegu samego procederu, a także funkcjonowania „tępicielek dzieci” w społeczeństwie, które nierzadko znało te kobiety, a zdarzało się, że miały one spore grono współpracowników. Nie należy również pominąć dramatu matek decydujących się oddać własne dziecko z powodu braku warunków do wychowania, które nieraz nie wiedziały, jaki los je spotka.

Drugą część pracy rozpoczyna Kinga Raińska artykułem pt. *Katary, reumatyzmy i histerie... Choroby młodych kobiet i troska o utrzymanie zdrowia w XIX w. w świetle rozważań teoretycznych*. Na podstawie literatury poradnikowej Autorka zaprezentowała przykłady ówczesnych zaleceń, które miały na celu zapewnić płci pięknej zdrowie

i oddalić od niej widmo chorób. Dzięki m.in. codziennemu dbaniu o higienę, noszeniu ubrań zapewniających komfort ruchu i dostosowanych do pogody, aktywności fizycznej oraz przebywaniu na świeżym powietrzu kobiety miały zapewnić sobie dobrą kondycję fizyczną, a także psychiczną, co pozwalało właściwie wypełniać role żony, matki i pani domu. Kinga Raińska podkreśliła, iż potrzeba ukazywania się poradników wynikała z niewłaściwego dbania społeczeństwa o własne zdrowie i stanowiła próbę zmiany na lepsze w myśl rozwijającej się medycyny i higieny.

Maria Korybut-Marciniak w swoim drugim artykule zamieszczonym w niniejszej monografii wieloautorskiej pochyliła się nad tematem *Działalności Wydziału Ratowania Chorych Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności w pierwszych dekadach XIX w.*, który niósł pomoc medyczną najuboższej, schorowanej części społeczeństwa Wilna. Warunkiem, aby takową pomoc otrzymać, była odpowiednia reputacja. Autorka zarysowała początki tworzenia się tegoż Wydziału, cele, jakie postawili przed sobą jego członkowie, a także scharakteryzowała najważniejszych z nich – lekarzy, chirurgów oraz aptekarzy, ukazując różne motywy ich działań filantropijnych. Podkreśliła, iż Wydział Ratowania Chorych dzięki zaangażowaniu jego członków i stosowaniu nowoczesnych metod stał się ważnym filarem w szerzeniu opieki społecznej wśród wilnian i stanowił wzór dla późniejszych organizacji świeckich tego typu.

Artykuł pt. *Ludność wiejska a opieka medyczna w guberni płockiej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.* napisała Marta Milewska. Przedstawiła sytuację włościan z północno-zachodniej guberni Królestwa Polskiego w zakresie warunków bytowych oraz dostępu do pomocy medycznej. Wykazała, iż próby poprawy sytuacji zdrowotnej podjęte przez władze gubernialne poprzez wprowadzenie systemu wzorowanego na rosyjskiej medycynie ziemskiej (podział guberni na okręgi lekarskie, co miało spowodować łatwiejszy dostęp do nieodpłatnej pomocy) nie przyniosły oczekiwanego rezultatu, co wynikało z niedostatku lekarzy i personelu medycznego oraz zbyt małej liczby szpitali. Co więcej, niezaspokojenie potrzeb ludności wiejskiej w zakresie medycznym spowodowało dalsze korzystanie przez nią z zaleceń okolicznych znachorów.

Tytuł następnego artykułu brzmi *Władysław Wojciech Wrześniowski (1865–1940). Portret prowincjonalnego lekarza*. Autorka, Anna Czerniecka-Haberko, postawiła sobie za cel przybliżenie życiorysu chirurga, doktora Wrześniowskiego, skupiając się szczególnie na jego działalności w częstochowskim szpitalu miejskim (od lat dziewięćdziesiątych XIX stulecia do lat trzydziestych następnego wieku). Obok omówienia kariery zawodowej wskazała także na zaangażowanie *prowincjonalnego lekarza* w inne dziedziny życia Częstochowy, mianowicie społeczne i kulturalne. Ponadto, przybliżając sylwetkę tytułowego bohatera, zarysowała także warunki panujące w małomiejskim szpitalu u schyłku XIX w., a następnie ich znaczną poprawę, która nastąpiła dzięki działalności dr. Wrześniowskiego.

Wojciech Jerzy Górczyk w artykule zatytułowanym *Śmierć w rodzinie Krasińskich z perspektywy prywatności. Eliza z Branickich Krasińska – życie w cieniu śmierci* podjął problematykę nieszczęść, jakie dotykały rodzinę Krasińskich z Opinogóry w latach 1857–1873. Na pierwszym planie usytuował Elizę, żonę Zygmunta Krasińskiego, która musiała mierzyć się kolejno ze śmiercią swoich najbliższych, poczynając od odejścia córeczki, następnie teścia oraz męża, aż po śmierć synów. Ponadto, na tle tych tragedii Autor zarysował prywatne rozterki i konflikty panujące w rodzinie Krasińskich, a także próby radzenia sobie w sytuacji utraty najbliższych.

Ostatni artykuł umieszczony w części drugiej pt. *Pogranicze w ogniu. Pożary Raczek w latach 1811–1911* wyszedł spod pióra Marcina Sebastiana Halickiego. Autor przedmiotem swoich rozważań uczynił klęski żywiołowe, jakimi były pożary nawiedzające miejscowość Raczek z północno-wschodnich obszarów Królestwa Polskiego na przełomie stu lat. Poprzez charakterystykę występowania owego kataklizmu, jego przyczyn i następstw, a także zarysowanie stanu budownictwa oraz położenia różnych grup mieszkańców z tytułowego *pogranicza* M.S. Halicki przybliżył fragmenty historii Raczek od początku XIX stulecia aż po wiek następny.

Ostatnia część niniejszej publikacji została poświęcona mniejszościom etnicznym, które zamieszkiwały tereny ziem polskich pod zaborami. Jak podkreślili Redaktorzy tomu, pomimo że skupia się on na prywatności polskiego społeczeństwa, to jednak oddziaływanie na siebie kultur – polskiej i grup etnicznych – wpływało także na życie prywatne Polaków⁴. Pierwszy artykuł napisany przez Izabelę Lewandowską nosi tytuł *Warmiacy w XIX w. – rozważania nad tożsamością i pograniczem kulturowym*. Autorka postanowiła przyjrzeć się kwestii poczucia tożsamości ludności zamieszkującej Warmię, ziemię pograniczną Rzeczypospolitej, która po jej rozbiorach znalazła się w Prusach Wschodnich. Izabela Lewandowska ukazała proces kształtowania się tożsamości Warmiaków, na co duży wpływ miało oddziaływanie kultury polskiej i niemieckiej. Wykazała, iż pomimo czerpania z obu kultur oraz trwającego procesu germanizacyjnego Warmiacy w XIX stuleciu nie zatracili odrębności (wiara katolicka, lokalne tradycje oraz gwara) i poczucia przynależności do ziem, na których mieszkali.

Część trzecią wieńczy artykuł pt. *Elementy codzienności społeczności ukraińskiej/rusińskiej w XIX w. w świetle czasopisma „Wisła”*, który wyszedł spod pióra Grażyny Czerniak. Problematyka poruszona w niniejszym tekście miała na celu zaprezentowanie fragmentów życia codziennego XIX-wiecznych Rusinów, które opisywano na łamach jednego z ówczesnych czasopism etnograficznych. Autorka zwróciła uwagę na kilka aspektów ich codzienności (m.in. budownictwo czy wyżywienie), nie zapominając przy tym o podkreśleniu zróżnicowania etniczno-kulturowego i terytorialnego ludności ukraińskiej/rusińskiej.

⁴ J. Kita, M. Korybut-Marciniak, *Życie prywatne Polaków w XIX w. „Marginesy”...*, s. 13.

W mojej opinii najnowszy tom *Życia prywatnego Polaków w XIX wieku* poświęcony zagadnieniu „*Marginesów*” zasługuje na uwagę zarówno badaczy, jak i miłośników historii społecznej. Autorzy w swoich artykułach poruszyli różnorodne problemy badawcze, a także bazowali na odmiennych źródłach, nie zatracając jednak motywu przewodniego, prezentując tym samym jego różne aspekty. Na pochwałę zasługują Redaktorzy, którzy postanowili pochylić się nad tematyką odmienną w stosunku do poprzednich tomów serii, prywatnością najuboższych i tematyką w niewielkim zakresie występującą w polskim piśmiennictwie historycznym, dopełniając nią obraz XIX-wiecznego społeczeństwa na ziemiach polskich. Nieczęsto pojawiające się drobne potknięcia językowe nie wpływają na płynność obioru tekstów. Ponadto, zrozumiąca wydaje się różnica objętościowa pomiędzy poszczególnymi artykułami, co może wynikać z szerokości ujęcia tematu bądź dostępności źródeł. Należy mieć nadzieję, iż seria wydawnicza będzie nadal kontynuowana, a wątki w niej podejmowane będą naświetlać nowe aspekty życia prywatnego Polaków w okresie zaborów.

Patrycja Kuśmirek

Uniwersytet Łódzki • University of Lodz

<https://orcid.org/0000-0002-9893-1406>

NOTKA O AUTORCE

Lic. Patrycja Kuśmirek – absolwentka studiów historycznych I stopnia i magistrantka w Katedrze Historii Polski XIX w. w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego.

Zainteresowania naukowe: historia społeczna XIX w., dzieje ziemiaństwa, historia kobiet.

e-mail: patikusmirek1699@wp.pl